

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 2

Hafta 5

Prof. Dr. Haluk SELVİ

III. Doğu Cephesi ve Ermeni Meselesi

A. Ermeni Meselesi

1. Ermeni Meselesi ve İlk Gelişmeler (1878–1908)

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı Devleti için ciddi bir Ermeni Sorunu olmamıştı. Ancak 1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında ve savaştan sonra yapılan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmalarında Rusya ile İngiltere'nin kendi çıkarları için girişmiş oldukları hareketler, bu tarihlerden itibaren Osmanlı Devleti'nde ciddi bir Ermeni Sorunu'nun doğmasına yol açtı. Sorun, zamanla devletlerarası bir nitelik alarak gittikçe önem kazandı.

Ermeniler, imparatorluğun hiçbir yerinde Türklere oranla çoğunluğa sahip olmadıklarından, mezhep yönünden de aralarında birlik bulunmadığından diğer Hristiyan toplulukların aksine Türk kültürünü benimsemişlerdi. Çiftçilik, ticaret, endüstri gibi işlerle uğraşmaktaydılar ve durumları gayet iyiydi. Ayrıca devletin çok önemli ve yüksek kademelerinde görev yapmaktaydılar. Bu yönleriyle de Ermeniler Türkler tarafından herhangi bir milletten daha çok saygı görmekteydiler. İşte Türk-Ermeni ilişkileri genelde bu olumlu hava içersinde 1877–1878 savaşına kadar geldi.

Ermenilerin Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteklerinin ilk büyük belirtileri bu savaşın sona ermesinden itibaren kendini göstermiştir. Ermeni Patriği Nerses, Rus Ordusunun Başkumandanlık karargâhına giderek, yapılacak antlaşmaya Ermeniler lehine hükümler konulmasını istemiştir. Ermeni Patriğinin teklifi, Rusya'nın menfaatlerine de uygundu. Bu sebeptendir ki, Ayastefanos Antlaşması'nın 16. maddesi Doğu Anadolu'da Ermenilerin oturduğu yerlerde ıslahat yapılmasını şart koşuyordu. Rusların Ermenileri devlet aleyhine kışkırtmaları ve antlaşmaya onlar hakkında bir hüküm koydurmaları ile 3 Mart 1878'de Ermeni Sorunu resmî olarak ortaya çıktı.

Bu durum, Doğu çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören İngiltere'yi telaşa düşürmüş ve harekete geçirmiştir. Nitekim Londra hükûmeti 1878 Berlin Kongresi'nde Ermeni Sorunu'nu kendi koruyuculuğu altına aldı. 1878 Berlin Antlaşması'nın 61. maddesiyle Büyük Devletler Ermenilerin bulunduğu yerlerde ıslahat yapılmasını Osmanlı Devleti'ne kabul ettirmişler ve bunun uygulanmasının kontrolünü de üstlenmişlerdi. Böylece Ermeni Sorunu, sadece Rusya'nın ilgilendiği bir konu olmaktan çıkartılarak, diğer bütün devletlerin de söz hakkı olduğu uluslararası bir sorun haline gelmiştir.

Berlin Konferansı Ermeni konusunu gündemde ve canlı tuttuğu halde Ermeniler gelişmelerden hiç de memnun değillerdi. Çünkü Ermeniler, öncelikle bağımsızlık, eğer bu mümkün olmazsa muhtariyet istemekteydiler. Bu gelişmelerden sonradır ki, Ermeniler bağımsızlığın görüşmeler, antlaşmalar yoluyla gerçekleşmeyeceğine inanmaya başlamışlardır. Artık “eylem-silah-kan” sözleri söylenmektedir. Üstelik bu sözler kiliselerden yükselmektedir. Böylece Ermeniler, isteklerini zorla kabul ettirebilmek için harekete geçmişlerdir. Özellikle İngiltere ve Rusya’nın kışkırtması ve koruyuculuğunda Ermeni örgütlenmesi hızlandı. İlk Ermeni örgütleri XIX. yüzyılın ikinci yarısında görünürde hayır cemiyetleri şeklinde kurulmaya başlamıştı. Bunlar içinde en önemlileri Hınçak ve Taşnaksütyun Komiteleri idi.

1885 yılında Doğu Rumeli’nin Bulgaristan’a katılması Ermenileri harekete geçirmiştir. Avrupa’da yaşayan Ermenilerin de kışkırtmasıyla 1888 yılında Van’da ilk tedhiş hareketleri kendisini göstermeye başladı. Ve bu tarihten sonra Ermeni hareketleri her geçen gün artan bir seyir takip etti. 20 Haziran 1890’da Erzurum’da ilk siyasî amaçlı isyan patlak verdi. Bunu İstanbul Kumkapı olayları, 1892–1893 yıllarında da Merzifon, Kayseri, Yozgat’ta meydana gelen olaylar izledi. Ancak asıl gelişme Sason’da başladı.

1894 yılında başlayan Sason isyanı Avrupa’ya çok mübalağalı bir şekilde nakledilerek, Avrupa’da ve Rusya’da “Ermeni Katliamı” diye feryatların yükselmesine sebep oldu. Bundan yaralanan İngiltere Osmanlı Devleti’ne baskıda bulunmaya ve Ermeniler lehinde ıslahat yapılmasını istemeye başladı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti Ağustos 1895’te bölgede yeni bir ıslahat programının uygulanmasına karar verdi. Ancak bundan bir ay sonra, İstanbul’da Hınçak Komitesi’nin düzenlemesiyle bir kısım Ermenilerin Babilî’ye yürümesi üzerine olaylar yeniden başladı ve Doğu Anadolu’da bazı illere yayılmasıyla da gelişti. Olaylar karşısında, Osmanlı Devleti’nin bazı önlemler alması üzerine Avrupa Devletleri yine başta İngiltere olduğu halde işe karıştılar. Hatta İstanbul’a savaş gemilerini göndererek baskıya başladılar. Osmanlı Devleti ise olayları bastırmayı başardı.

1896 Ağustosunda Ermeniler, Osmanlı Bankasına saldırarak İstanbul’da yeni bir olay daha çıkardılar. Ancak bunun da önü alındı. Bununla beraber Taşnaksütyun Komitesi girişimlerini sürdürdü. 1904’te İkinci Sason İsyanı oldu. Bu isyanda, çok az sayıda Ermeni’ye karşılık çok sayıda Türk öldü. Ancak yine de Avrupa’da Türklerin Ermenileri katlettikleri söylentileri tekrarlandı. Taşnaksütyun Komitesi’nin son girişimi, II. Abdülhamit’e karşı, 21 Temmuz 1905’te yapılan “Yıldız Suikastı” oldu. Ermeniler, Padişahın bineceği arabaya bomba

yerleştirdiler. Ne var ki II. Abdülhamit arabaya binmekte gecikince, bomba kendisinin gelmesinden önce patladığından kurtuldu.

1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ile memlekette hürriyet ve yeni haklar getirildiğı bildiriliyordu. İttihatçılar bu hava içerisinde Ermeni faaliyetlerinin de sona ereceğine inanmaktaydılar. Bu anlayışın bir neticesi olarak, daha önce suç işlemiş olan Ermeni komiteciler affedilerek Türkiye'ye gelmelerine müsaade edildi. Hınçak ve Taşnak Komitelerinin toplantılarında “İhtilâlciliğe son verilip, vatanın yükselmesi için meşrutiyetin korunmasına” çalışılacağı söyleniyordu. Fakat Ermeniler böyle söylemelerine rağmen, Türkçülük aleyhinde çalışmaktan vazgeçmediler.

Meşrutiyetin getirdiğı serbestlikle bir kat daha artan propaganda ve telkinler sonunda, Adana'da 14 Nisan 1909 günü Ermeni olayları patlak verdi. Ermeniler özellikle Rusların da kışkırtmalarıyla ayaklanarak, Kilikya Bölgesini ele geçirmek ve buralarda bir devlet kurmak amacındaydılar. Adana ve ilçelerinde başlayan olaylar kısa sürede çevreye yayılarak tehlikeli bir hal aldı. Sonuçta alınan idari ve askeri önlemlerle Adana'daki olaylar bastırıldı. Bu olaydan on bir gün sonra (25 Nisan'da) bu defa sadece Adana merkezinde bazı Ermenilerin askeri ordugâha ateş açması üzerine “İkinci Adana Olayı” meydana geldi. Ermeni komiteleri Adana Olayı'nı da abartarak Avrupa'ya yaymaya ve böylece lehlerinde bir hareketin başlamasına çalıştılar. Fakat umdukları ilgiyi bu defa da göremediler.

1909 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nde II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, 1910'da Arnavutluk İsyanı, 1911'de Osmanlı-İtalya Savaşı, 1912'de Balkan Savaşı gibi önemli olaylar birbirini izlediğinden Ermeni sorunu bir süre geri planda kaldı.

2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Meselesi

Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı içerisinde en çok meşgul eden konulardan birisi de Ermeni Sorunu oldu. Ermeniler, Osmanlı Devleti daha savaşa girmeden önce, komiteleri ve başta patrikhaneleri olmak üzere alacakları durumu kararlaştırmak için bağımsız bir toplummuş gibi toplantılar düzenlemeye başlamışlardı. Yapılan toplantılarda görünüşte Osmanlı hükümetine sadık kalmak, gerçekte ise el atından ve gizlice bütün güçleriyle Türklere karşı hazırlanma kararı alınmıştı.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devleti'nin de savaşa girmesiyle birlikte Ermeni komiteleri, ülke çapında Türklere karşı sistemli şekilde harekete geçmişlerdir. Savaş içinde yapmayı planladıkları eylemler şu şekilde özetlenebilir:

1) Askere alınan Ermenilerin teker teker veya toplu bir halde, silahlarıyla birlikte ordudan kaçmaları ve Rus ordusuna katılmaları.

2) Yurt içinde, karışıklık çıkarmak suretiyle Türk askerlerini köylerini ve ailelerini korumak amacıyla memleketlerine dönmeye zorlamak, propagandalarla Türk askerlerinin moralini bozmak.

3) Seferberlik, askeri ulaştırma düzenini bozmak, asker, erzak ve mühimmat ulaşımını aksatmak veya kesmek.

4) Rus kuvvetleri sınırı geçer geçmez silahlı bir ayaklanmayla Türk ordusunu iki ateş arasında bırakmak.

5) Boşaltacakları köylerde kiliseleri, evleri, yiyecekleri yakmak suretiyle Türklere bir şey bırakmamak.

6) Kendilerine dost devletler hesabına casusluk yapmak.

Bu genel çerçeve içerisinde Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilan etmesinden hemen sonra, 17 Ağustos 1914'te ilk Ermeni isyanı Zeytun'da çıktı. Bundan sonra da isyan hareketleri yaygınlaştı ve silah altındaki Ermeni askerleri ordudan kaçmaya başladılar. Silahlarıyla birlikte kaçan bu Ermeniler, eşkıyalık yapmaya, güvenlik kuvvetlerine ateş açmaya ve Ruslar ile işbirliğine giriştiler.

15 Nisan 1915'te Ermeniler Van'ı kuşattılar. Bunun üzerine Van'ın Türk halkı Bitlis yönüne göç etmeye başladı. Bunların birçoğu yollarda Ermeniler tarafından öldürüldü. Sonuç olarak savunma yapan çok az sayıdaki Türk askerinin kenti boşaltmak zorunda kalması üzerine Ermeniler Van'ı işgal ettiler ve sonra da Ruslara teslim ettiler. Bu olaylar sürerken Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Adana, Urfa, Antakya, Erzurum, Bursa, Sivas ve daha başka yerlerde benzer önemli olaylar meydana gelmekteydi. Bu sırada Osmanlı Devleti, bütün şiddetiyle süren savaşta çeşitli cephelerde, dünyanın büyük devletlerine karşı kendisini savunmak için çarpışmaktaydı.

İşte Osmanlı hükûmeti bu durumda, ülke içerisinde devam eden Ermeni hareketlerini önlemek üzere, bazı önlemler almak zorunda kalmıştır. Dahiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) öncelikle, 24 Nisan 1915 tarihinde yaptığı çeşitli uyarılara uymayan Ermeni Komite merkezlerinin kapatılmasına, belgelerine el konmasına ve ele başlarının tutuklanmasına karar vermiştir. Ancak cephe gerisinde beliren tehlikeyi önlemek için tek çare, o bölgedeki bozguncu Ermenileri zararı dokunmayacak bir bölgeye göndermekle sağlanabilirdi. Bu nedenle isyan çıkan bölgelerdeki Ermenilerin, hükümet tarafından belirlenen yerlere gönderilmesine karar verilmiştir. 27 Mayıs 1915'te hükümet emirlerine, memleket savunmasına ve asayişin korunmasına dair alınacak tedbirlere muhalefet edenlerle, casusluk yapanların tek tek veya toplu olarak hükümetçe belirlenecek bölgelere yerleştirilmelerini öngören bir kanun çıkarıldı. Ermeni Tehciri (göç ettirme) diye adlandırılan yer değiştirme olayı, içinde Ermeni sözü geçmeyen bu kanun ile yapılmıştır. Dahiliye Nezareti 28 Mayıs 1915'te savaş durumu ve olağanüstü politik zorunluluk nedeniyle başka bölgelere gönderilen Ermenilerin kolaylıkla ve düzenli bir şekilde barınmaları, yedirilip içirilmeleriyle ilgili hususlar hakkında ayrıntılı bir yönetmelik yayınlanmıştır.

Osmanlı hükümeti, ülkeye zararı dokunan Ermenileri düzgün kabileler halinde, yerleştirilecekleri bölgelere göndermeye başlamıştır. Ancak isyan hareketine katılmamış olan Ermeniler yerlerinde bırakılmıştır. Bu yer değiştirme sırasında iklim şartlarından, yol zorluklarından, salgın hastalıklardan veya çeşitli isyan hareketlerinden, çetelerin saldırılarından ve diğer nedenlerden Ermenilerden ölenler olmuştur. Hükümet bu durumu elinden geldiğince önlemeye çalışmış ve sorumlu gördüğü kimseleri de cezalandırmıştır. Ancak bazı çevreler tarafından zamanla giderek büyüyen sayılarla verilen ölüm olayları iddia edildiği gibi değildir. Bu asılsız iddialarda 1,5–2 milyon Ermeni'nin hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Oysaki yerli ve yabancı kaynakların verdikleri bilgilere göre 1914 yılında

Türkiye’deki Ermeni nüfusunun toplamı 1.300.000 civarındaydı. Yeri değiştirilen Ermenilerin sayısı ise 702.900 kadardı. Böylece 1,5–2 milyon Ermeni’nin öldüğü iddiasının ne kadar gerçek dışı olduğu görülmektedir. Birinci Dünya savaşı içinde Ermenilerin her türlü kayıpları 300.000’i geçmemektedir. Bu kaybın çok büyük kısmı, göç ettirme işleminin dışındaki olaylarda meydana gelmiştir. Nitekim Osmanlı hükûmeti, Ermenilerin göç ettirilmesi sırasında göçmenlere her türlü yardımı yapmış ve ilgiyi göstermiştir. Bu arada bazı kayıplara uğramışlardır. Ancak Ermenilerin çıkardıkları olaylar ile onların Türkleri göçe zorunlu bırakan hareketleri sırasında ölen Türklerin sayısı ise Ermenilerden çok fazla olmuştur.

3. İstiklal Savaşı Döneminde Türk-Ermeni İlişkileri

Daha I. Dünya Savaşı devam ederken İtilaf devletleri, Osmanlı Devleti’ni paylaşmaya karar vermişlerdi. Savaş içinde yapmış oldukları gizli antlaşmalarla, bu taksimlerin nasıl yapılacağı kararlaştırılmış, herkesin alacağı yerler tespit edilmiş, mütarekeye de bu işi kolaylaştıracak hükümler konulmuştur.

30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından sonra 7 Aralık’ta Antakya, 11 Aralık’ta Dörtyol, 17 Aralık’ta Mersin, Tarsus, Adana dolayları işgal edildi. İngilizler savaş içinde yapılan antlaşmalar gereği Ekim-Kasım 1919’da Antep, Maraş ve Urfa’yı da Fransızlara devrettiler. Fransız işgal kuvvetleri içinde büyük ölçüde Ermeniler vardı. Bunlar Türk halkına karşı yoğun ve sistemli bir tedhiş hareketine başladılar. Köylere baskın yapmak, mallarını yağmalamak, ırza tecavüz etme olayları birbirini kovaladı.

Bu arada Anadolu’da geniş bir bölgeye IX. Ordu Müfettişi olarak atanan Mustafa Kemal Paşa, görevlerinden istifa ederek millî hareketin başına geçmiş, Erzurum ve Sivas kongreleri kararları ile yurt çapında bir direnme hareketi başlatmıştı. Gittikçe çetinleşen Türk direnişi, işgal kuvvetlerini zor duruma düşürmüştür. Doğu’da mütareke ile birlikte İtilaf devletleri, ordunun 1878 sınırına çekilmesini istemişlerdi. Dehşete düşen Türk halkı Güneybatı Kafkas Cumhuriyeti’ni oluşturmak suretiyle, bölge halkının can güvenliğini sağlama yoluna gitmiştir. Ancak bu kuruluşa İngilizler 19 Nisan 1919’da son vermiş, Kars’ı Ermenilere, Batum ve Ardahan’ı Gürcülere teslim etmişlerdi. Doğu Anadolu halkı yeniden felaketle karşı karşıya gelmişti. İşgal altına giren yerler tekrar şiddetli Ermeni mezalimine maruz kalmışlardı. Bu durum halkın direnmek için örgütlenmesine yol açmıştır.

Paris'te barış konferansı toplanınca Ermeniler, cephelerde fiilen savaşarak ortak dava için kan döktüklerini ve İtilaf Devletleri'ne sayısız hizmetler verdiklerini ileri sürerek Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan, Trabzon-Mersin hattının doğusunu kaplayan Rusya Ermenistan'ı ile Trabzon ile birlikte 6 Doğu Anadolu ilini içine alan "Büyük Ermenistan" projesi ile ortaya çıktılar. Aslında Büyük Devletler güçlü bir Ermenistan fikrini hararetle benimsemişlerdi. Ancak sorun, bu devletin nasıl ayakta tutulacağı noktasında toplanıyordu. Düşünölen çözüm, ABD Mandası ile bunu sağlamaktı. ABD'nin bölgede gerekli incelemeleri yapmakla görevlendirdiğı General Harbord yönetimindeki heyetin hazırladığı raporda, bölgede bir Ermeni çoğunluğu olmadığı ve manda yönetiminin Amerika'ya getireceğı yükümlölükleri sıralamıştır. Böylece Ermeni Mandası konusu kongreden destek alamamıştır.

Bununla beraber 10 Ağustos 1920'de yapılan Sevr Antlaşması'nı Ermeniler de muharip olarak imzaladılar. Antlaşmanın 88. maddesi bağımsız bir Ermeni Devleti kurulmasını, 89. madde bu Ermenistan'ın sınırının ABD tarafından saptanmasını öngörüyordu. Ne var ki Anadolu'da şartlar değişmişti. Millî hakları savunamayan İstanbul hükümetinin etki alanı İstanbul sınırları dışına taşamıyordu. TBMM hükümeti Sevr Antlaşmasını tanımıyordu.

Ermeniler, Sevr hülyasını gerçekleştirmek için doğuda tecavüze başlayınca Kazım Karabekir Komutası'ndaki Türk Ordusu harekete geçti. Son derece başarıyla yürütölen askeri hareket sonunda Ermeniler ateşkes istemişler, bunun üzerine 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştı. Böylece Ermenistan Sorunu tehdit unsuru olmaktan çıkarılarak, Doğu sınırlarının güvenliğı sağlandı. Daha sonra Sovyetlerle 16 Mart 1921'de yapılan, Moskova ve Kafkas devletleriyle 13 Ekim 1921'de yapılan Kars Antlaşmaları ile sorun kesin bir çözüme bağlandı.

4. Ermenilerle Savaş ve Gümrü Barış Antlaşması

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi gereği Türk kuvvetleri Azerbaycan ve Dağıstan'dan tamamen çekilmişlerdi. Mütarekeden iki ay sonra da Türk kuvvetleri Kars'ı boşaltmak zorunda kalmıştır. Kafkasya'dan Türk ordusu çekilince, bölge halkı vatanlarını savunmak üzere milis teşkilatı esasına dayanan siyasî örgütler kurdular. Batum, Ahıska, Ahılkelek, Ardahan, Artvin, Oltu, Kars, Kağızman, Sarıkamış, Iğdır, Nahçıvan bölgelerinde kurulan ve "Millî Şura" adı verilen bu teşekküllerin en kudretlisi Kars'taki idi. 17 Ocak 1919'da Kars'ta toplanan bir kongre Güney Batı Kafkas Geçici Millî hükûmetini kurmuştu. 13 Şubat'ta Kars'a giren İngilizler bu hükûmeti tanımıştı. Fakat bölgeye Ermeni göçmenlerinin getirilmesi ve vali olarak da bir Ermeni'nin atanması üzerine ilişkiler kopmuştur. 19 Nisan 1919'da İngiliz Generali Thomson Güney Batı Kafkas hükûmeti Meclis binasını kuşatmış ve hükûmet üyelerini tutuklayarak Malta'ya sürmüşlerdir.

Bu olaylardan sonra İngilizlerin Kafkasya'ya yönelik siyasetleri açıklıkla ortaya çıkmıştır. Gelişmeleri takip eden XV. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa, İngilizlerin desteği ile Ermenilerin bölgede nüfuslarını arttırmaya çalıştıkları ve idarenin Ermenilere verildiğini ifade ettikten sonra Türklere zulüm ve baskı yapıldığını bildirmiştir. İngilizler önce şiddetli bir propagandaya tabii tuttıkları Ermenileri, Türk hedeflerine doğru yönlendirmişlerdi. İngilizlerin bu politikasının sebebi, mütareke şartlarını çiğnemenen Doğu Anadolu'yu ve Kafkasları nüfuz bölgelerine dahil etmektir.

Bu durum karşısında Kazım Karabekir Paşa, TBMM hükûmetine başvurarak askeri bir hareket için izin verilmesini istedi. Ancak Ankara hükûmeti, İtilaf devletleri'nin San Remo'daki toplantılarını öne sürerek böyle bir harekâtın şimdilik siyasî açıdan doğru olmayacağını belirtti ve Ermenilere karşı mücadelenin Kars, Ardahan, Batum'daki direniş çetelerinin güçlendirilmesiyle yürütülmesini istedi. Ankara'daki TBMM hükûmeti, Kazım Karabekir'in ikinci kez Ermenilere karşı harekât izni talebini de Sovyet hükûmeti ile yeni münasebet kurulmakta olduğunu öne sürerek erteledi. Ancak Kazım Karabekir'in tedbir alınmazsa Ermenilerin kısa sürede Erzurum'a kadar gelebilecekleri yolundaki yeni başvurusu üzerine, şartların elverişli duruma geldiğini düşünen TBMM, Doğu Harekâtı'nın başlatılması kararını verdi.

24 Eylül 1920'de verilen emir gereğince Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu birçok cephede saldırıya geçmiştir. 1920 Eylülünde Sarıkamış, 30 Ekim'de Kars,

7 Kasım'da da Gümrü Türk birlikleri tarafından geri alınmıştır. Doğu Harekâtı boyunca Kazım Karabekir'in yanında bulunan yabancı gözlemciler Türk ordusunun son derece medenî ve insani davrandıklarını, Ermenilere karşı olumsuz bir tutum içinde olmadıklarını ve intikam duygusu ile hareket etmediklerini belirtmişlerdir.

Türk askerinin başarılı harekâtı sonucu fazla tutunamayan Ermeni hükûmeti barış yapmak zorunda kalmıştır. 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Barış Antlaşması imzalanmıştır. TBMM hükûmetince imzalanan bu ilk antlaşma, Misâk-ı Millî'nin doğu sınırlarını kısmen belirlemesi bakımından önemlidir.

Antlaşmaya göre; Sevr Antlaşması ile Ermenilere bırakılan Doğu illeri ve 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rusya'ya bırakılan Kars ve dolayları da Türkiye'ye bırakılıyordu. Ayrıca Ermeni hükûmeti de Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu bu antlaşma ile kabul etmiş oluyordu. Bu antlaşma sonucu Millî Mücadele'nin Doğu Cephesi başarı ile kapanmış, TBMM hükûmetinin saygınlığı artmış, Doğu Cephesi'ndeki birliklerin bir kısmı Batı Cephesi'ne nakledilmiştir.

5. Lozan'da Ermeni Meselesi

Lozan'da Ermeniler savaş içinde İtilaf devletlerine yapmış oldukları sayısız hizmetleri ve bu uğurda vermiş oldukları kayıp ve yapmış oldukları fedakârlık ve Sevr'in bağımsız bir Ermenistan'ı öngördüğüne de dikkati çekerek, büyük devletlere Ermeni davası konusunda baskı uyguladılar. İngiltere başta olmak üzere Fransa, İtalya, ABD bir Ermeni Yurdu oluşturmayı destekliyorlardı.

Türk delegasyonu, Türkiye azınlıklarının kaderlerinin iyileştirilmesinin her şeyden önce, her türlü yabancı müdahale ve kışkırtmaların kesilmesine bağlı olduğunu hatırlatarak Türkiye'nin anayurdundan verilecek bir karış toprağı olmadığını, şayet Ermenilere yurt verilmesi bahis konusu ise, onlara yurt verebilecek olan çok büyük topraklara sahip devletlerin olduğunu kararlı bir şekilde dile getirmiştir.

Dolayısıyla, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'nda Ermenilerle ilgili özel hükümler konulmamıştır. Ancak genel nitelikte hükümler vardır. Böylece Ermeni Meselesi ortadan kaldırılmıştır.

B. Milli M¼cadele’de T¼rk-Sovyet İlişkileri

Milli M¼cadele D¼nemi, T¼rkiye ile Sovyet Rusya ilişkileri açısından ilgi çekici bir d¼nem oluşturur. Ruslar, T¼rk İstiklal Savaşı’na ilk bakışta olumlu bir tepki g¼stermiřlerdi. Anadolu’da Mustafa Kemal Paşa ¼nderlięinde oluşan yeni hareketi, kendi devrimlerinin bir benzeri ve İslam d¼nyasına yayılışı şeklinde yorumlamışlardı.

Sivas Kongresi’nden sonra 13 Eyl¼l 1919’da Rus Dışışleri Bakanı Çiçerin yaptığı bir konuşmada “T¼rk halkının s¼m¼r¼c¼ler idaresinden kurtulması gerektiği” yolunda bir demeç vermiştir. TBMM h¼k¼meti kurulduktan sonra ilk diplomatik ilişkiyi Sovyetler Birliği ile yapmak istemiştir. Yeni oluşan ve hukuki meşruluk desteği kazanmak amacıyla dış ilişkilere ¼nem veren TBMM h¼k¼meti bu sırada b¼yle bir siyaset izlemeyi uygun g¼rm¼řt¼.

TBMM’nin açılmasından ¼ g¼n sonra 26 Nisan 1920’de Mustafa Kemal, Lenin’e g¼nderdięi bir mektupla, Ankara ve Moskova arasında normal m¼nasebetlerin kurulmasını, askeri ve siyasî bir ittifak ile yabancı emperyalizme karşı birlikte m¼cadele edilmesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa’ya g¼re Sovyetlerle ilişkiler, tabii şartlardan, doğan bir ortamda gelişmişti.

Mustafa Kemal’in Lenin’e yazdığı mektuba 3 Haziran 1920’de Sovyet Dışışleri Bakanı Çiçerin cevap vermiştir. Bu mektupla Sovyet h¼k¼meti, TBMM h¼k¼metini resmen tanımış ve iki h¼k¼met arasında diplomatik m¼nasebetler kurulmuştur. Bununla beraber, çeşitli nedenlerden dolayı Ankara h¼k¼meti ile yardımı ¼ng¼ren bir ittifak şimdilik kabul edilmemiştir. 11 Mayıs 1920’de Bekir Sami Bey başkanlığında bir heyet Rusya’dan yardım ve destek sağlamak amacıyla Moskova’ya g¼nderilmiřtir. Sovyetler Ankara’ya Misâk-ı Milli’yi tanıdıklarını bildirmişler ve g¼r¼řmelere başlamışlardır. Ancak Sovyetlerin, Ermenistan’a Anadolu’dan toprak verilmesini istemeleri ¼zerine bir anlaşmaya varılamamıştır.

Bu arada barış şartlarını T¼rk milleti’ne zorla kabul ettirmek isteyen İtilaf devletleri Yunanlıları serbest bırakmış ve Yunanlılar Batı Anadolu’yu işgale başlamışlardı. 10 Ağustos 1920’de İstanbul h¼k¼meti Sevr Antlaşmasını imza etmişti. B¼ylece d¼řmana karşı muharebe alanlarında savaş başlamıştı. Silah, cephane ve askeri malzemeye ihtiyaç vardı. Bekir Sami Bey heyeti, yardım konusunda bir şey elde edememişti. Bu sebeple Ali Fuat Paşa (Cebesoy),

Moskova Büyükelçiliğine atanmıştır. Ali Fuat Paşa başkanlığındaki Türk elçilik heyeti 16 Mart 1921’de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını imzalamıştır.

Bu antlaşma ile Ruslar, Misâk-ı Millî’yi tanımış, Kars, Ardahan ve Artvin’i Türkiye’ye bırakmışlardır. Büyük Millet Meclisi’nin tanımayacağı bir antlaşmayı kendileri de tanımayacaktı. Ayrıca Türk-Rus sınırı çizilmiş, Ruslar kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmişlerdir. Bu antlaşmadan sonra Sovyetlerin Millî Mücadeleye yaptıkları yardım arttırmıştır. Bununla beraber, dostluk antlaşmasının imzasına ve yapılan yardımlara rağmen, Türk-Sovyet münasebetleri sağlam bir güvenlik havasına girememiştir.